

Aquesta fera que flairem per tot arreu però que no veiem enlloc. La contemplació de les llengües

Josep M. Nadal (Universitat de Girona)

Resum / Resumen / Abstract

L'autor a mesura que presenta un estat de la qüestió de la història de les llengües reflexiona entorn el sentit de fer aquesta història i el significat d'estudiar els límits geogràfics i històrics de la llengüa. / *El autor en medida que presenta un estado de la cuestión de la historia de las lenguas reflexiona acerca el sentido de hacer esta historia y el significado de estudiar los límites geográficos e históricos de la lengua.* / *State of the question of the history of the languages and about the sense to do this history and the meaning to study the geographical and historic limits of the language.*

Paraules clau / Palabras clave / Key Words

Filosofia, geografia, història, llengües. / *Filosofía, geografía, historia, lenguas.* / *Philosophy, geography, history, languages.*

El punt de partida

1. Des de la realitat observable, els límits històrics i geogràfics de les llengües són difícils de definir: més “aviat allò que la gent fa servir per parlar se'ns presenta, perquè els lectures sempre ens proposen transicions, com un objecte molt borrós: com un *continuum*”. En aquest sentit, la llengua no és una cosa fàcil de copçar.

2. Però la contundència d'aquesta afirmació contrasta fortament amb el sistema cognitiu amb el qual hem organitzat el món lingüístic: tots nosaltres, després d'acceptar que en moltes ocasions no és fàcil de posar fronteres nítides a les llengües, continuarem estant convençuts que una llengua és una llengua i, per tant, “continuarem creient fermament en el (nostre) mapa de les llengües”.

3. La contradicció entre la realitat objectiva i la percepció d'aquesta realitat forma part dels debats entorn del coneixement. Com ha posat de manifest Pierre Bourdieu¹, *tota teoria, el mot ja ho diu*², és un programa de percepció. Darrere d'una teoria hi ha sempre un programa interessat destinat a construir una determinada visió del món que en uns casos té com objectiu la imposició i el manteniment de l'ordre dominant³ i en d'altres la seva transformació. Per això

-
1. Pierre Bourdieu, *Décrire et prescrire: la condition de possibilité et les limites de l'efficacité politique*, dins *Ce que parler veut dire*, Paris, 1982, pàgs. 149-161. La citació és de la pàg. 150.
 2. Teoria prové del grec *zewria* “contemplació”, derivat del verb *zewriw* “jo contemplo”.
 3. Vegeu l'excel·lent treball de Guillem Calaforra, *El pensament captiu*, dins *Paraules, idees i accions. Reflexions “sociològiques” per a lingüistes*, València, 1999, pàgs. 149-167.

es pot afirmar que la subversió política sempre és conseqüència d'una subversió cognitiva⁴. I per això darrera de la pretesa innocència de qualsevol “mapa de les llengües” sempre s'amaga alguna cosa més.

4. Per això, la història de les llengües no és altra cosa que un intent d'explicar **quina** percepció de la realitat lingüística s'ha creat i **com, quan i per què** s'ha creat per imposar el principi de classificació que sustenta el mapa de llengües dominant i **quines resistències** han existit o es mantenen contra aquesta classificació amb l'objectiu d'imposar un mapa diferent.

5. Les 3 idees bàsiques que hi ha sota d'aquesta explicació inicial són aquestes:

- a. la llengua és una creació parcialment artificial, en el sentit que la representació de la realitat que la sustenta és, només, una de les opcions possibles.
- b. la llengua és el producte històric d'una acció política que s'ha hagut d'enfrontar, i potser encara ho ha de fer, a altres representacions, provisionalment “herètiques”, i també, doncs, a la possible modificació del llistat de llengües.
- c. la noció de llengua serveix per amagar una part de la realitat. En aquest sentit, un dels aspectes de la realitat convertits en inexistents per la representació és que la realitat lingüística empíricament observable se'ns presenta com un *continuum* ple de variació i, doncs, molt difícil de compartimentar.

6. La llengua, doncs, oculta, en tant que representació hegemònica, dades de la realitat lingüística que deixen de ser significatives per a tots aquells que l'han assumida, és a dir, per a tots aquells que s'han sotmès al “conformisme lingüístic” de què parlava Gramsci. Aquest procés és determinant en la construcció d'una llengua. Al cap i a la fi, es tracta, ja ho he dit abans, de convertir LA LLENGUA en una característica comuna per reforçar la unitat interna i la diferenciació externa, més enllà de la realitat desorganitzada, que és el que parla la gent. De quina manera s'intenta d'aconseguir aquesta representació de la realitat que és a la base de la construcció de la llengua? Jo crec, ja ho he insinuat abans, que la llengua escrita ha estat l'element clau d'aquest procés.

58

Una petita història

7. La majoria dels historiadors de les nostres llengües estan d'acord que, com a mínim en el món romànic, la representació dominant —és a dir, la llista de les llengües i la seva territorialització— és un fenomen del segle XVIII. Amb la Revolució Francesa s'hauria consolidat la idea que la llengua havia d'universalitzar-se en la nació. Va ser ara quan la llengua va començar a deixar de ser llengua de classe per esdevenir “llengua nacional” que havia d'uniformar-se i imposar-se a tota la nació.⁵ És interessant de remarcar que la interpretació del càstig de Babel ja havia sofert una reinterpretació positiva —de càstig a miracle— a l'article *Langue* de l'*Encyclopédie*, escrit per Douchet.⁶ Les llengües haurien estat un instrument diví perquè els homes fundessin les nacions. O ja hauríem de dir, ara, els estats-nació? En tot cas les

4. Pierre Bourdieu, *op.cit.*, pàg. 150.

5. Vegeu Renée Balibar i Dominique Laporte, *Le français national*, Paris, 1974; Michel de Certeau, Dominique Julia i Jacques Revel, *Une politique de la langue. La Révolution Française et les patois*, Paris, 1975 i Brigitte Schlieben Lange, *Idéologie, révolution et uniformité de la langue*, Liège, 1996.

6. Sylvain Aroux, *L'encyclopédie “Grammaire” et “langue” au XVIII siècle*, Paris, 1973, pàgs. 116-119.

construccions polítiques que sorgeixen en aquest moment –els estats-nació– exigeixen, per primera vegada, que la *comunitat lingüística* coincideixi amb la comunitat política i, per això, s’inicien les polítiques destinades a *anéantir les patois* i *universaliser l’usage de la langue (française)*.⁷ Però la nacionalització dels estats era només una opció. L’opció triomfant, certament. Però ni era l’única opció possible ni era l’opció necessàriament racional i és lògic, doncs, que sigui també ara quan per reforçar les resistències al mapa dels estats-nació s’elaborés un (contra) programa alternatiu de percepció de les llengües.

8. En aquest moment decisiu la llengua escrita va jugar un paper central en el procés de construcció d’unes *representacions* de la realitat lingüística amb les quals es justifiquen les diferents teories lingüístiques del món romànic: en uns casos, pugnant per convertir una, i només una, de les llengües escrites a l’estat en “la llengua” nacional de l’estat-nació; en d’altres casos, pugnant per convertir algunes de les altres llengües escrites a l’estat en “les llengües” nacionals de les nacions sense estat. En això es basa, al cap i a la fi, la lluita entre els diferents possibles mapes de les llengües.

9. Que el pas de les *monarquies compostes*⁸ als *estats-nació moderns* marca un moment determinant en la història lingüística europea no ho dubta ningú. Michel de Certeau, Dominique Julia i Jacques Revel ho han estudiant en referència al cas de França; però les seves conclusions són vàlides, amb diferents intensitats i cronologia, per a tota la Romània. Durant l’Antic Règim, diuen, *és conegut el paper jugat per l’estat monàrquic en la destrucció de les cultures perifèriques* (les cultures allunyades o diferents de la del monarca) *per mitjà de la imposició sistemàtica de la llengua francesa en els actes públics*. Però encara no es tractava de *francesitzar unes masses que, de totes maneres, en una societat estrictament jerarquitzada, no tenien accés a la cultura escrita*.⁹ Ara bé, *després de la caiguda de l’Antic Règim, amb els estats-nació moderns, la legitimació del poder polític va deixar de tenir una vinculació estrictament personal en el rei i va prendre un caràcter territorial, col·lectiu i nacional que exigia la identificació de tots els ciutadans amb “la nació” (= l’estat) i, consegüentment, la construcció d’una nova identitat col·lectiva, que és tant com dir que calia fer compartir aquelles pautes comunes, experiències i símbols que poden generar una consciència de pertinença*. Els símbols, valors, normes, etc., serveixen, precisament, per marcar fronteres amb “els altres” i per cohesionar tots aquells que, diferents dels altres, són iguals entre ells i, doncs, per separar els que “pertanyen” a la mateixa comunitat nacional dels que no hi pertanyen. La igualtat en què es basa la identitat col·lectiva es construeix a partir de la possessió objectiva i/o subjectiva d’aquells trets que es consideren carregats de significació social.¹⁰ En aquest sentit, la possessió de la llengua oficial va esdevenir un símbol important de la representació social de la nova identitat col·lectiva: “si ets de la nació (= estat) x, aleshores posseeixes la llengua oficial de x”.¹¹ La lògica d’aquesta idea conduïa irremeiablement a negar significació social a totes les altres llengües (de l’estat) que podien ésser utilitzades per construir identitats col·lectives

7. Vegeu l’informe que Gregoire el 1793 va presentar a la Convenció i el seu *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française*. Reproduït a M. De CERTEAU, D. JULIA i J. REVEL, *Une politique de la langue. La Révolution Française et les patois*, Paris, 1975, pàgs. 300-317.

8. El terme de *monarquia composta* fa referència, en substitució del d’*estat modern*, *estats nacionals de la primera Edat Moderna* o *monarquies absolutes*, a aquells complexos dinàstics resultants de l’agregació aleatòria de diversos territoris sota el poder personal del rei. Vegeu Xavier Torras, *Patriotismo y dinasticismo: Cataluña en la monarquía hispánica de la Casa de Austria (Siglos XVI-XBII)*, Girona, 2003 (treball encara inèdit).

9. *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Paris, 1975, pàg. 9.

10. B. Tejerina, *Nacionalismo y lengua*, Madrid, 1992, pàg. 14.

alternatives. No ens ha d'estranyar, per tant, que hàgim de situar en els segles XIX i XX l'ús reiterat de conceptes com "llengua" i "dialecte" per intervenir en la a favor o en contra de la nacionalització dels estats. Processos, la nacionalització de l'estat o les resistències, que van seguir una trajectòria similar. Allò que en aquest període diferencia la creació de les llengües nacionals oficials d'un estat de la creació de les llengües nacionals sense estat és estrictament el grau d'èxit assolit; però el procés és, essencialment, el mateix. Es tractava, en tots dos casos, d'externalitzar al màxim l'objecte llengua (i els altres símbols), fent-lo percebre com una realitat "natural" i, doncs, amb una història independent, perquè els precedeix, dels propis individus¹². Aquesta ocultació del procés de construcció i imposició de la llengua explica la necessitat de perseguir l'acta fundacional de la llengua, és a dir, la necessitat de trobar **un primer document**: les *Glosas Silenses* i les *Glosas Emilianenses* (S.X) per al **castellà**, els *Serments de Strasburg* (del S. IX) per al **francès**, les *Homilies d'Organyà* (del S. XII) per al **català**¹³, l'*indovinello veronese* (del segle X) per a l'**italià** o el poema sobre *Boeci* i la *Caçon de Santa Fe d'Agèn* (del S. X) per a l'**occità**.

10. Les datacions de tots aquests documents i, doncs, l'acta de naixença de les llengües, són discutibles: la de les *glosas* castellanes, per exemple, ja està clar que ha de recular un segle¹⁴. Fins i tot és discutible que aquests textos reflecteixin alguna cosa més que una consciència no llatina: per exemple, Francisco Rico diu de les *glosas* castellanes que *no es el castellano el idioma de la glosa i que casi me atrevería a decir que en algunos casos ni siquiera son "lengua" de verdad*¹⁵ o Bruno Migliorini, quan estudia l'*indovinello veronese*, acaba dient que no es pot assegurar que qui el va escriure *s'adonés que escrivia en una llengua diferent del llatí amb què acostumava a escriure*¹⁶ i conclou que *en aquesta època les expressions en vulgar no poden encara considerar-se com expressions d'una mateixa llengua*.¹⁷ Però com que *es tracta de fer recular l'existència de la llengua tant com es pugui*¹⁸, tot s'hi val. Encara que sigui a costa de fer jocs de mans: ho reconeix Antonio Alatorre a los 1.001 años de la lengua española quan en el pròleg explica que *los primeros documentos que muestran palabras escritas en nuestra lengua no tienen fechas, pero los expertos dicen que se escribieron en la segunda mitad del siglo X, o sea entre el año 950 i el año 1.000. Situándonos arbitrariamente a medio camino, podríamos concluir que "el acta de nacimiento de nuestra lengua se escribió en 975". Ahora bien, un acta de nacimiento supone una criatura viva. Puesto que esas palabras se escribieron, es claro que vivían ya en boca de la gente. En 1975 nuestra lengua no tenía 1.000 años de edad, sino 1.000 y pico; un pico expresado por la unidad de la cifra "1.001"...*

11. De retruc, "si posseeixes la llengua x aleshores ets de la nació x": el canvi és important perquè suposa una reorientació del concepte d'*universalitat* de la llengua. Aquesta, efectivament, no ha de ser ja "universal" en el sentit anterior al segle XVIII (=internacional) sinó universal a la nació. Vegeu Lluís V. Aracil, *Tres vides perpendiculars: Rivaroli, Cloots, Grégoire.*, dins *Dir la realitat*, L'Hospitalet, 1983, pàgs. 221-263.

12. Aquesta és una idea clarament *durkhemiana*: la llengua "heretada" deixa de ser vista com una llengua "construïda" i s'imposa inevitablement als membres de la comunitat lingüística.

13. Vegeu Josep Moran i Joan Anton Rabella, *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, 2001. Els autors aporten alguns textos anteriors a les *Homilies d'Organyà*. Com que en aquest treball només m'estic referint a la manera com la historiografia ha abordat la qüestió del "primer text", jo continuo fent referència a les *Homilies* com el text subjectivament més "emblemàtic".

14. Manuel C. Díaz y Díaz, *Las primeras glosas hispánicas*, Esplugues de Llobregat, 1978, pàg. 30 i 32. Vegeu també Francisco Rico, *El cuaderno de un estudiante de latín*, "Historia 16" N° 25, maig de 1978, pàgs. 75-78.

15. F.Rico, *op.cit.*, pàg. 78.

16. Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze, 1960, pàgs. 61-64 de la cinquena edició de 1978.

17. Bruno Migliorini, *op. Cit.*, pàg. 85.

*La cifra “1.001” es simbólica. Además, es difícil decir 1.001 sin pensar en “Las 1.001 noches”, ese producto colectivo de un pueblo que se distinguió, entre todos los que contribuyeron a la hechura de nuestra lengua, por su inventiva y su fantasía. El ingrediente esencial de “Las 1.001 noches” es la magia. Y, bien visto, ¿no tiene algo de mágico la historia de una lengua?*¹⁹ *Una màgia, la de les històries de les llengües, que ha aconseguit, en alguns casos, que “el primer text” sigui percebut indiscutiblement com si fos, realment, una acta de naixement. És el cas del francès que ha convertit els Juraments de Strasburg en la peça clau. Segons Claude Hagège són l’acte de naixement de la llengua francesa*²⁰. *Per a Renée Balibar, el francès o llengua francesa ... és la llengua de l’Estat, forma constitutiva de la nació francesa després de l’esdeveniment històric dels Juraments de Strasburg*²¹. *Per a Bernard Cerquiglini, després dels Juraments de Strasburg, i només després, el francès existeix.*²² *Però les coses devien haver-se produït d’una manera força diferent. En el pas del segle VIII al IX la representació dominant havia començat a ser qüestionada per una nova representació en la qual els llatins parlats ja no eren percebuts com a modalitats llatines. Aquest canvi es va produir quan la reforma del llatí promoguda per Alcuí de York va replantejar l’antiga relació entre el llatí escrit i els llatins parlats que, precisament perquè tots s’associaven a una escriptura única, fins aleshores havien estat percebuts com la mateixa llengua*²³. *En prescriure’s una única pronúncia del llatí condicionada unívocament pel llatí escrit, els llatins parlats de sempre van perdre el nexa d’unió comú amb el llatí escrit i van començar a ser percebuts com una cosa diferent, ja no llatina. Per això de vegades s’ha afirmat que allò que realment va néixer a principis del segle IX és el nou llatí parlat prescrit per Alcuí i que aquest fet explica el naixement, en el nivell de la representació del món lingüístic romànic*²⁴. *Però hem d’advertir que aquest canvi no va comportar cap modificació de la realitat immediatament observable. Per dir-ho en broma: cap família no va patir una fractura idiomàtica entre avis i néts. I també hem d’advertir que tampoc no va comportar el naixement de les llengües romàniques. Perquè “els vernacles nacionals funcionaven dins la vida ordinària al nivell més o menys local. I el llatí va acomplir durant segles una funció integrativa absolutament vital al nivell de la comunicació supralocal –en una època, això és, en què l’Església era la sola institució supralocal, robusta i eficient”.*²⁵ *Per això podem pensar que allò que Pèire Bec*²⁶ *afirma de l’occità val per a totes les llengües romàniques: L’antic occità, per començar, s’imposà tot oposant-se. És la lenga romana, apel·latiu que no té cap més sentit sinó el de designar la llengua vulgar en contraposició al llatí.* En els inicis, doncs, encara no es pot parlar pròpiament de llengües

-
18. Vegeu, per exemple, Emilio Alarcos Llorach (*El español, lengua milenaria*, Valladolid, 1982, pàg. 10) que, quan refereix es al “naixement” del castellà amb les *Glosas Emilianenses*, precisa *¿qué significa eso del “nacimiento de la lengua castellana”? En rigor, deberíamos decir: milenario (aproximado) de la más antigua aparición escrita (por ahora) de algo que no es latín y parece castellano*. El subratllat és meu.
19. Antonio Alatorre, *Los 1.001 años de la lengua española*, México, 1979 (reimpressió de 1998), pàg. 9.
20. Claude Hagège, *Le français, histoire d’un combat*, Paris, 1996, pàg. 19.
21. Renée Balibar, *L’institution du français. Essai sur le colinguisme des carolingiens a la république*, Paris, 1985, pàg. 11.
22. Bernard Cerquiglini, *La naissance du français*, Paris, 1991, pàg. 4.
23. Al cap i a la fi no es tracta de res més que d’aplicar el principi de *transitivitat*: tots els *lectes orals* idèntics a una mateixa llengua escrita són, “lògicament”, la mateixa cosa.
24. Vegeu Roger Wright, *Late Latin and early Romances in Spain and Carolingian France*, Liverpool, 1982. Hi ha una versió castellana: *Latín tardío y romance temprano*, Madrid, 1989.
25. Lluís V Aracil, *La història sociolingüística d’Europa: el tema i la temptació*, dins *Dir la realitat*, L’hospitalet, 1983, pàgs. 31-46. La citació és de les pàgs. 34-35.
26. Pèire Bec, *La langue occitane*, Paris, 1963. Cito a partir de la versió catalana: *La llengua occitana*, Barcelona, 1977, pàg. 77.

romàniques independents. Més aviat es tracta d'una *scripta romana rustica*, una mena de construcció convencional, una simplificació funcional del llatí, amb la intenció d'atenuar la distància entre el llatí i la realitat del que es parla.²⁷ Faltava algun temps, encara, per arribar a les *scriptae romanze*, és a dir, a les llengües romàniques.

11. Si podem situar a la fi del segle VIII la fractura entre llatí i romanç però no podem, encara, parlar de llengües romàniques independents, *on hem de situar els primers moments de la construcció d'aquestes llengües?* Aquesta és una pregunta que no pot defugir la polèmica que els darrers anys ha ocupat els historiadors. Des de les famoses conferències que el 1985 va pronunciar Eric Hobsbawm²⁸, molts historiadors han acceptat que la “nació” no és una entitat social primària ni invariable. *Pertany exclusivament a un període concret i recent des del punt de vista històric. Només és una entitat social en la mesura en què fa referència a certa classe d' estat territorial modern, l' "estat nació"...*²⁹ És a dir, han estat els estats (o la voluntat de crear-los) allò que ha originat els nacionalismes i, finalment, les nacions (amb les seves llengües). Aquests historiadors, lògicament, es veuen obligats a creure que les nacions i els fenòmens associats (les llengües nacionals, per exemple) només poden explicar-se tenint en compte les condicions i requisits polítics, tècnics, administratiu, econòmics o d'altra mena que les van fer possibles. I, consegüentment, han de situar l'origen dels fenòmens associats a les nacions després de la Revolució Francesa. D'aquesta manera, el mapa de les llengües, com el dels estats-nació, seria una “teoria” de fa quatre dies i, consegüentment, les llengües no poden haver estat un símbol d'identitat col·lectiva abans del segle XVIII.³⁰ Aquesta és, per exemple, la conclusió a què ha arribat Peter Burke per al cas italià: *En què medida los hombres de este período (està parlant dels de l'època moderna) se consideraban “italianos”? ... la invasión de 1494 creó, o por lo menos alentó, cierta clase de solidaridad contra los extranjeros, los “bárbaros”, lo cual ilustra la afirmación hecha por los sociólogos sobre la importancia de la identidad “por reacción” ... En suma, en los escritos de los intelectuales posteriores a 1494 hay muchos más signos de la conciencia italiana que los que había antes de esa fecha ... Sin embargo ... esta conciencia panitaliana no ha de compararse con el moderno nacionalismo perquè generalmente carecía de la exigencia distintivamente nacionalista de que “un pueblo” debe organizarse en una unidad política*³¹. Aquesta carència era provocada, segons Burke, per la fragmentació ciutadana –*Italia era ... el clásico terreno del “campanilismo”*³²– i per la fragmentació en classes socials –*el popolo grasso, el popolo minuto i els mediocri*³³–. Però en el segle XVI existien solidaritats horitzontals “transregionals” que, en certa manera, justifiquen la idea d'una identitat col·lectiva “italiana”. R. Hall, per exemple, ha parlat de la unificació lingüística de les classes superiors³⁴, fonamentalment en la llengua escrita. Malgrat això, Burke

27. Philippe Martel, *Du latin à l'occitan, émergence de la langue vulgaire*, dins Henri Boyer i Philippe Gardy, *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan. Des troubadours à l'internet*, Paris, 2001, pàgs. 71-91. La citació és de la pàg. 85. Vegeu també Francesco Sabatini, *Dalla scripta latina rustica alle scriptae romanze*, “Studi medievali”, 9, 1968, pàgs. 320-358.

28. Eric H. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge, 1990. Hi ha una traducció castellana: *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, 1995.

29. E.H.Hobsbawm, *op.cit.*, pàg. 18.

30. Això és el que ja havia explicat John Elliott en la conferència *Catalunya i l'Europa del segle XVII* publicada al diari “El País”, 13 de desembre de 1987. Francesc Espinet, Josep Lluís Gómez Mompert, Enric Marín, Eva Serra i Joan Manuel Treserras el van rebatre amb un altre article: *L'historiador dalt del cavall*, “El País”, 21 de gener de 1988.

31. Peter Burke, *Lengua e identidad en la Italia moderna temprana*, dins *Hablar y callar*, Barcelona, 1996, pàgs. 87-..... La citació és de les pàgs. 93-94.

32. P.Burke, *op. cit.*, pàg. 94.

33. P. Burke, *op.cit.*, pàg. 97.

34. R.Hall, *The Italian “Questione della Lingua”*, Chapel Hill, 1942, p`s. 54.

no creu que la llengua pugués haver estat en aquesta època un símbol d'identitat: *Debemos llegar a la conclusión de que en los siglos XVI y XVII la conciencia de ser italiano no estaba todavía estrechamente vinculada con la lengua.*³⁵

12. No em sento capaç de discutir les propostes de Hobsbawm. Ho ha fet Adrian Hastings en explicar l'origen medieval de la nació "anglesa", tot lligant-lo al desenvolupament d'una escriptura en vulgar³⁶. Acceptem retòricament, doncs, que Hobsbawm té una punta de raó. O, fins i tot, que la té tota. Per explicar les tensions del segle XIX i XX ha d'admetre que hi ha nacions de veritat, és a dir els estats-nació moderns, i nacions que voldrien esdevenir estat-nació. Admet, doncs, que el mapa dels estats-nació triomfants i el mapa de les nacions subjacents no casen. Nosaltres hauríem d'admetre que el mapa de les llengües nacionals i el mapa de les llengües que pugnen per esdevenir nacionals tampoc no casen. Això ens posa sobre la taula aquells vells conceptes de Pierre Vilar com les *agrupacions en potència* com el *panorama d'ètnies regionals subjacents i encara vives*³⁷. I ens obliga, doncs, a buscar els *factors objectius de comunitat* existents abans del segle XVIII.

13. Xavier Torras ha estudiat per al cas català alguns *factors objectius de comunitat* que ens permetrien de parlar de "nacions abans del nacionalisme": per exemple, les "llibertats" i els "privilegis".³⁸ Els "territoris" i les "llengües", però, poden considerar-se, abans del segle XVIII, *factors objectius de comunitat*, és a dir, tenien significació social?

14. A principis del segle XIV trobem un cas ben remarcable de reflexió teòrica sobre territoris i llengües. Es tracta del *Vulgari Eloquentia* de Dante. Quan estudia la Romània diu el següent: *A la resta d'Europa ... s'entengué un tercer idioma, que ara es divideix en uns altres tres, perquè uns per afirmar diuen oc, uns altres oïl i uns tercers sí, com els hispans, els francesos i els italians....*³⁹. Explica, després, que una il·lusió d'estabilitat oculta la inevitable variació diacrònica i sincrònica *perquè el canvi gradual de les coses és difícil de percebre i, com més llarg és el temps necessari per adonar-nos que una cosa canvia, més tendim nosaltres a considerar-la estable*⁴⁰. A partir d'aquest plantejament, Dante explicita el seu propòsit: superar la variació lingüística del territori del sí a través de l'elaboració d'un *volgare illustre* comú. Els escriptors n'havien de ser els protagonistes. La tasca no era fàcil perquè *la llengua*, que Dante compara a una pantera, no pot trobar-se en els *boscós i els prats d'Itàlia*, és a dir, en la realitat empíricament observable, sinó que ha de buscar-se, amb *mètodes racionals*, en el nivell de la representació: *Després d'haver batut els boscós i els prats d'Itàlia sense haver trobat la pantera que empaitem, haurem de seguir-li el rastre "amb mètodes més racionals" si volem encalçar-la i ser prou hàbils per fer caure a les xarxes ben nuades del nostre enginy aquesta fera que flairem per tot arreu però que no veiem enlloc.*⁴¹ Els *mètodes més racionals* de què parla Dante expliciten fins a quin punt era conscient que la llengua era producte d'una "invenció". Això és, el *volgare illustre* havia de sorgir d'una llengua escrita construïda amb uns supòsits semblants

35. P. Burke, *op. cit.*, pàg. 109.

36. Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood*, Cambridge, 1997. Hi ha una traducció castellana: *La construcción de las nacionalidades*, Madrid, 2000.

37. Pierre Vilar, *Sobre els fonaments de les estructures nacionals*, dins *Estat, nació, socialisme*, Barcelona, 1981, pàgs. 7-33. La citació és de les pàgs. 15-16.

38. Xavier Torras, *Patriotismo y dinasticismo: Cataluña en la monarquía hispánica de la casa de Austria (Siglos XVI-XVII)*, treball inèdit: 2003.

39. Cito per la versió catalana: Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*, versió bilingüe, Vic, 1995, VIII.1., pàgs. 77-78.

40. IX.1, pàg. 83.

41. XVI.1. pàg. 105. El subratllat és meu.

als dels inventors de la gramàtica, és a dir, del llatí escrit, *que no és sinó una certa identitat de la llengua, inalterable en el decurs del temps i d'un lloc a l'altre. La gramàtica, establerta pel comú consens de molta gent, no està subjecta a l'arbitri personal i, per tant, no pot ser variable. La gramàtica fou inventada per tal que, a l'esguard de la variació de la llengua, fluctuant a l'arbitri de cadascú, poguéssim arribar a conèixer, tal vegada de manera imperfecta, el pensament i les gestes dels antics o d'aquells que la diversitat de llocs fa ser diferents a nosaltres.*⁴² Els mètodes més racionals també expliciten que era ben conscient, i això és el que sorprèn, de la significació social de la llengua escrita: *...els signes més nobles de les accions dels italians no són de cap de les maneres patrimoni exclusiu de cap ciutat d'Itàlia, sinó comuns de tots. Doncs entre aquests hi podem reconèixer aquell vulgar que hem anat encalçant i que es deixa flairar en cada ciutat però no ha fet el cau en cap.*⁴³ Què és, per al Dante de començaments del segle XIV, aquesta “llengua italiana”? *... el vulgar il.lustre, cardinal, àulic i curial d'Itàlia és el de totes les ciutats sense ser patrimoni exclusiu de cap; és aquell, en definitiva, a partir del qual podem mesurar, sospesar i comparar tots els vulgars municipals dels italians.*⁴⁴ No són els requisits d'*il.lustre, cardinal, àulic i curial*⁴⁵ part dels “requisits polítics, tècnics, administratius, econòmics o d'altra mena” que Hobsbawm associa a la creació de les nacions i dels fenòmens associats (les llengües també)? En tot cas hem de convenir que converteixen el *volgare illustre* en aquell referent a partir del qual *tots els vulgars municipals giren i tornen a girar, es mouen o s'aturen* i que, en conseqüència, defineix el control social. No és una “identitat col·lectiva” allò que Dante intenta de construir a través de la “invenció” de la llengua italiana de tots? Les reflexions teòriques de Dante van ser, ja ho sé, una excepció i, a més, no van tenir cap continuïtat fins dos segles més tard. Però no deixa de sorprendre que coincideixin en el temps amb pràctiques lingüístiques rellevants produïdes a d'altres territoris: amb la plenitud de la *koiné* literària occitana i amb figures lingüísticament tan fonamentals com Alfons X de Castella o Ramon Llull. No crec que aquesta coincidència en el temps sigui casual.

15. En tot cas en el Renaixement van recuperar-se les preocupacions de Dante. El 1435 ja havia tingut lloc el famós debat entre Flavio Biondo i Leonardo Bruni sobre “si la gent vulgar i els literats de Roma havien parlat de la mateixa manera i amb el mateix idioma”: *an vulgus et literati eodem modo et idiomate Romae locuti sint* que, de fet, era una discussió sobre la necessitat de crear una llengua italiana escrita⁴⁶. Tres quarts de segle més tard, ja en el segle XVI, la qüestió va esclatar de valent amb la *questione della lingua italiana*.

16. Entre els segles XV i XVI es desplega la primera gran activitat codificadora⁴⁷-gramàtiques i diccionaris- de la majoria de les llengües romàniques. L'elaboració d'aquests utilitatsges –allò que alguns anomenen el “procés de gramatització”⁴⁸- va tenir un paper

42. IX.1. pàg. 85.

43. XVI.1. pàg. 105.

44. XVI.1. pàg. 107.

45. “Il.lustre” perquè *el vulgar de què parlem és sublimat pel magisteri i pel poder i enalteix els seus amb honor i glòria*; “cardinal” perquè *tots els vulgars municipals giren i tornen a girar, es mouen o s'aturen segons ho fa aquest* (el *volgare illustre*), *que es revela, d'aquesta manera, com un veritable pare de família*; “àulic” perquè *si nosaltres, els italians, tinguéssim cort, la llengua de palau seria aquesta*; i “curial” perquè *la curialitat no és altra cosa que una mesurada norma de les coses que cal fer i, encara que a Itàlia no hi ha cúria, en el sentit d'una cúria unificada com la del rei d'Alemanya, també és cert que no li manquen membres que estan units sota la divina llum de la raó*. XVIII.1. pàg. 111.

46. Vegeu Josep M. Nadal, *La ideologia lingüística de la nova Europa*, dins *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, 1992, pàgs. 67-88.

47. Història de la codificació. La qüestió d'Elliott

48. Silvain Auroux, *La révolution technologique de la grammatisation*, Liège, 1994 i *La raison, le langage et les normes*, Paris, 1998.

determinant en la unificació lingüística i, doncs, en la construcció de la representació de la llengua⁴⁹. Podríem dir que una *gramàtica* i un *diccionari* són l'expressió més evident de l'externalització de la llengua que, així, pot percebre's com un objecte independent (previ i imposat) dels propis usuaris-constructors. No indica la magnitud de "la gramatització" renaixentista que alguna cosa es movia a l'entorn de les nacions d'abans del nacionalisme? Dit d'una altra manera: les llengües que les gramàtiques i els diccionaris renaixentistes "construeixen" per "unificar" lingüísticament territoris i satisfer, així, unes necessitats horitzontals de comunicació semblen *factors objectius de comunitat* socialment significatius. Aquests espais de comunicació en el Renaixement no podien incloure encara l'oralitat, excepció feta de la predicació i dels espectacles teatrals. Tenint en compte l'alfabetització de l'època, en l'escriptura, reforçada enormement per la impremta, l'espai comunicatiu supralocal tampoc no podien afectar amb la mateixa intensitat tots els grups socials. És per això que entre els segles XV i XVIII les llengües són, fonamentalment, un afer de la literatura i de l'administració (reial). I en el món romànic, en aquesta època, aquests dos elements no tenien la mateixa significació en els distints territoris. Per això tant sovint s'hi parla, i s'hi parlava, de la "batalla de les lletres i les armes".

17. El cas italià, el territori del sí, torna a oferir-nos una situació singular. La presència de la variació lingüística era molt forta a la Itàlia de l'Edat Moderna. Tant, que Claudio Marazzini ha arribat a afirmar que en el segle XIX, en plena unificació, *l'italià era impopular... La llengua natural continuava essent el dialecte; l'italià era sentit com un instrument formalment elevat, una mica com el llatí. En aquest sentit, l'italià s'assemblava a una llengua morta*⁵⁰, com ja havia afirmat el mateix Manzoni. De fet, el 1861, la gent capaç d'utilitzar l'italià no superava segons els càlculs més optimistes el 10% i, segons Tullio de Mauro, en els anys de l'unificació nacional, els italianòfons, lluny de representar la totalitat dels ciutadans italians, eren poc més de 600.000 sobre una població que ja havia superat els 25 milions d'individus: a dures penes, doncs, el 2'5% de la població⁵¹. Això era degut, indubtablement, al fet que a l'Edat Moderna Itàlia no havia tingut una administració unificada i, consegüentment, la construcció de la llengua havia quedat reduïda als escriptors i a una petita part dels sectors més alts de la societat. Dante ja n'era conscient a començaments del segle XIV⁵² i també els protagonistes renaixentistes de la *questione della lingua*, per als quals, amb paraules de Llorenç el Magnífic, *non si può dire che sia veramente lingua alcuna favella che non ha scrittore*⁵³. Són les lletres qui pot construir la llengua.

18. La situació italiana, però, és molt peculiar i no crec que pugui servir de model per explicar la història lingüística de la resta de l'Europa Romànica. Els territoris d'*oc* i d'*oïl* presentaven una situació ben diferent de la italiana: tant en l'un com en l'altre, monarquies fortes havien iniciat, des de la fi del segle XV, la construcció d'un estat. Ens hem de preguntar, doncs, de quina manera la llengua o les llengües jugaven un paper (si li jugaven) en aquest context.

19. Quan Enric IV, a la fi del *beau XVIè siècle* francès, accedeix a tron del regne *la unificació territorial està ... pràcticament acabada, cosa que havia permès, entre d'altres coses, que des de feia un cert temps s'haguessin pogut prendre un cert nombre de mesures vàlides per a tot el*

49. Silvain Auroux, *La raison, le langage et les normes*,..., pàg. 266.

50. Claudio Marazzini, *Da Dante a la lingua selvaggia*, Roma, 1999, pàg. 12.

51. Tullio de Mauro, *Storia lingüística dell'Italia unita*, Roma-Bari, 1963. La citació és de la pàg.43 de la quarta edició (1974).

52. Vageu la nota 62 d'aquest treball.

53. Pietro Bembo, *Prose della volgar lingua*, pàg. 110 de l'edició de Carlo Dionisotti, Torino, 1966.

territori reial⁵⁴. Una d'aquestes mesures, del rei Francesc I, ha convertit l'any 1539 en una data capitala dans l'histoire de la France⁵⁵. Efectivament, en els articles 110 i 111 de les Ordonnances du roi François Ier sur le fait de la justice et abréviation des procès, l'anomenada Ordonnance de Villers-Cotterêts, s'estableix que tots els documents oficials **soient prononcez, enregistrez et delivrez aux parties en langage maternel français et non autrement**. Philippe Martel⁵⁶ ha explicat que des del segle XV la llengua del rei, el francès, ja havia anat penetrant en l'administració dels territoris occitans. D'altres historiadors de la llengua francesa també han destacat que ja des de Lluís XI, encara a finals del segle XV, la llengua francesa s'havia beneficiat de *l'appui constant du gouvernement royal*⁵⁷. Per això consideren que l'ordonnanc, en uns casos, no fou més que *la consécration d'un état de fait: l'ancien occitan reculait, comme langue littéraire depuis l'époque de la croisade des Albigeois, et comme langue juridique depuis le XVe siècle*⁵⁸ Però no s'estan de senyalar que, en d'altres casos, Villers-Cotterêts marca un punt d'inflexió en la substitució de l'occità pel francès. Com ha indicat Philippe Martel⁵⁹ ... durant molt de temps la política lingüística de la monarquia havia estat tolerant, deixant que fossin els poders locals els que s'ocupessin de descobrir, tot sols, que per parlar al Rei era millor utilitzar la seva (la del Rei, és clar) llengua. I en molts de casos van descobrir ben aviat aquesta veritat. Amb altres mots: ens sembla que, com a mínim pel que fa referència a la llengua escrita, **el sentiment diglòssic havia nascut abans del segle XVI**. No és pas fins més tard que el Rei va posar les coses al seu lloc, en connexió, ens sembla, amb una evolució d'amplitud europea que promovia a tot arreu les llengües d'Estat, en connexió amb el procés secular que duia el poder reial a limitar els espais d'autonomia heretats, en la societat civil, del període feudal i, finalment, en connexió potser, amb l'augment de la dissidència religiosa que conduïa el poder a afirmar alguns principis unitaris... Des de l'inici de l'Edat Moderna la llengua francesa sembla acompanyar, com un factor objectiu de comunitat, la construcció de l'estat.

20. Aquest francès, que s'imposava a tot el territori per la força de *las armas*⁶⁰, havia de consolidar-se com una llengua estandarditzada. Per això la qüestió fonamental que es va plantejar en el segle XVI i XVII és el model de llengua francesa. No em puc pas estendre més del compte en aquesta història centrada, bàsicament, en dues qüestions: la fixació d'una forma de transcripció escrita del vulgar oral (és el gran debat sobre l'ortografia) i la fixació d'una manera de parlar i d'escriure cultes (*le bon usage*). M'ocuparé, molt breument, d'aquesta segona qüestió.

21. A començaments del segle XVI, més o menys fins el 1530, el discurs teòric dels gramàtics i literats tendeix a caracteritzar-se per dos trets fonamentals: el pluralisme, que intenta legitimar tots els dialectes de França, i el rebuig a construir la norma a partir d'una justificació social i política. Aquesta és la idea de Geoffroy Tory, autor d'una obra fonamental: el *Champ Fleury* (Paris, 1529)⁶¹. Enfront d'aquest discurs lingüístic teòric, la pràctica lingüística va anar afermant la llengua de la cort com la base del *bon usage*.⁶² França, doncs, vivia una situació paradoxal: un discurs teòric, que si bé ja havia assumit la idea que calia reduir la llengua a regles no havia acceptat encara que la norma és un afer polític-social, i la pràctica lingüística real, que

54. Bernard Quilliet, *La France du beau Xvi^e siècle*, Paris, 1998, pàg. 126.

55. Claude Hagège, *Le français, histoire d'un combat*, Evreux, 1996, pag. 50.

56. Philippe Martel, *L'occitan, le latin et le français du moyen âge au XVIe siècle*, dins *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan. Des troubadours à l'internet*, Henri Boyer et Philippe Gardy, coordinadors, Paris, 2001, pàgs. 67-117. L'ordonnance és estudiada a les pàgs. 100-107.

57. Claude Hagège, *op. cit.*, pàg. 48.

58. J. Pinoche i C. Marchello-Nizia, *Histoire de la langue française*, Nancy, 1989, pàg. 29.

59. Claude Hagège, *op. cit.*, pàgs. 106-107.

per la via dels fets (i de la necessitat) anava imposant un francès uniforme basat en la llengua de la cort. Aquestes dues direccions impossibilitaven la generalització real d'un model de llengua: en un cas, perquè el pluralisme era difícilment compatible amb un model únic de *bon usage*; en l'altre cas, perquè la norma derivava, sense ésser-ne, en canvi, el condicionant, de l'ús d'una elite cortesana, que la utilitzava per marcar clarament les diferències socials i, doncs, que estava interessada a impedir-ne la socialització.

22. Calia acceptar que les regles de la llengua tenen una entitat autònoma de qualsevol grup social, especialment de la cort, que, fins ara havia estat considerada la dipositària, i en bona part la creadora, de la bona llengua. Calia posar les bases, per tant, d'un projecte no excloent gràcies al nou valor de la norma, considerada, ara, a l'abast de tothom. Això es va produir a la segona meitat del segle XVI. Pierre de la Ramée a la *Gramere* (1562) i a la *Gramere de Pierre de la Ramée, lecteur du Roy a l'Université de Paris, à la Royne, mere du Roy* (1572), que és una reedició molt canviada de la primera obra, ens presenta el francès com allò que és constant i obligatori, allò que es pot observar regularment, en oposició a la variació i als estils particulars. Aquest *bon usage*, on es pot trobar? Hi ha dos textos de l'autor molt clars:⁶³

I *..le peuple est souverain seigneur de sa langue & la tient comme un fief de franc alleu, & nen doit recognoissance a aulcun seigneur.*

II *...lescolle de cette doctrine nest point es auditoires des professeurs Hebreus, Grecs & Latins en Luniversité de Paris, comme pensen ces beaux Etymologiseurs, elle est au Louvre, Au Palais, Aux Halles, en Greve, à la Place Maubert.*

23. Ara s'arriba al punt final de la formació d'una ideologia lingüística capaç de socialitzar (o nacionalitzar?) el francès. A finals del segle XVI i començaments del segle XVII Malherbe acabarà de donar-li forma i, sobretot, força. Des d'un punt de vista sòcio-polític, el discurs lingüístic ha contribuït decisivament a un important canvi de mentalitat. El valor dels homes està determinat a partir d'ara per la conformitat del seu estil a les normes. Aquestes, doncs, ja no són, com el 1530, una conseqüència de la llengua d'un determinat grup social hegemònic, sinó que tenen una entitat autònoma. **Tothom, per tant, és capaç, amb esforç, de fer-se-les seves** i consegüentment aquesta concepció del *bon usage* facilita la mobilitat social. La llengua,

60. .Danielle TRUDEAU, *Les inventeurs du bon usage (1529-1647)*, Paris, 1992, , no creu que l'expressió *en langage maternel français et non autrement* negui la possibilitat als altres vernacles. Ho basa en el fet que *langage maternel* fa referència al francès i als altres vernacles. La seva argumentació té força fonament. Però també és veritat que la mateixa autora admet que "en marge de la volonté royale de substituer au latin les langues locales, s'était établie par coutume, donc de maniere irrevocable, l'exclusion de ces mêmes langues au profit du français centrale" (pàg. 470). La nostra argumentació, doncs, no canvia substancialment. Joan Lluís Marfany (*La llengua maltractada*, Barcelona, 2001, nota 16, pàg. 193) recull la idea de Philippe Martel (*L'héritage révolutionnaire: de Coquebert de Montbert à Deixonne*, dins Henri Giordan (ed.), *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*, Paris, 1993, pàg 126), segons la qual Villers-Cotterêts era, certament, un intent de frenar l'ús del llatí i, doncs, no fa cap referència negativa i explícita sobre els altres, però el fet que no se'ls prohibeixi explícitament és perquè, de fet, són totalment absents. Philippe Martel ha aprofundit posteriorment aquest tema (a *De l'occitan au Français: la résistible ascension de la langue du roi (fin XIIIe-début XVIe)*, dins *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan. Des Troubadours à l'Internet*, Henry Boyer i Philippe Gardy, coord., 2001, pàgs. 93-114) i ha demostrat d'una manera ben convincent la línia argumental que hem seguit.

61. . Trec la citació de Danielle Trudeau, *Les inventeurs du bon usage (1529-1647)*, Paris, 1992, pàg. 28.

62. .Danielle Trudeau, *op.cit.*, pàg. 42.

63. . Pierre de la Ramée, *Gramere...* 1572, pàg. 30. Trec la citació de danielle Trudeau, *op.cit.*, pàg. 108,

doncs, esdevé un element cohesionador de la nació, fet que ens mostra fins a quin punt la ideologia del *bon usage*, de la bona llengua, es lliguen a França amb els canvis ideològics que acompanyen la formació de l'estat sota la monarquia absoluta.⁶⁴

24. Aquesta línia evolutiva francesa fou també la del territori d'oc, excepció feta d'Occitània? Joan Lluís Marfany ha estudiat el cas de la llengua catalana dins l'estat monàrquic espanyol a *La llengua maltractada* per fer-nos veure que *el castellà esdevé, a partir del segle XVI, la llengua en la qual la monarquia, directament o a través dels seus òrgans centrals, s'adreça als seus súbdits catalans i aquest fet influeix damunt els hàbits lingüístics d'aquests súbdits catalans i contamina la llengua materna. Dit això, però, cal rebutjar formalment la idea que l'activitat político-institucional fos un dels camins principals de la castellanització de la societat catalana. Al contrari: tot indica que la persistència del català en aquesta esfera va ser una barrera fonamental contra els avenços d'aquesta castellanització*⁶⁵. El castellà fou, doncs, la llengua de la monarquia des de Ferran II que, si fins el 1479 havia usat força vegades el català, entre 1481 i 1510 només l'utilitza entre una i quatre vegades l'any.⁶⁶ L'emperador Carles va dirigir-se als seus súbdits barcelonins molt poques vegades en català, amb l'excepció de l'any 1533 quan, de 17 comunicacions, 8 són en català⁶⁷ i a partir de mitjan segle XVI els òrgans centrals de la monarquia *van expressar-se en una mateixa, única llengua. Era part de la lògica interna del procés de constitució d'un estat absolutista*⁶⁸. Però el català va continuar essent la llengua de les institucions de la terra i aquesta *catalanitat lingüística de les institucions i la vida política a la Catalunya de l'època és un fet absolutament remarcable i d'una gran transcendència històrica*⁶⁹. **Per què, es pregunta Marfany, la inclusió del català en la monarquia hispànica es produeix d'una manera tan diferent a la integració de l'occità a la monarquia francesa?** No pas perquè les *élites* catalanes, l'oligarquia dirigent, no fossin capaces d'entendre i usar el castellà. El seu comportament era clarament diglòssic –com també ho era el dels occitans⁷⁰– i el castellà l'usaven ben sovint: ... *en presència d'un forater, els catalans ... parlen entre sí en català, però canvien al castellà quan s'adrecen a l'altre*⁷¹. **Tampoc perquè volguessin defensar la llengua per se.** Aquesta no havia estat, encara, investida de la condició d'essència, repositori, i símbol de la catalanitat⁷². *Es tracta, simplement, que enmig de la creixent castellanització de la vida social, les institucions encarregades de la preservació de les “constitucions, lleis i llibertats de la terra” associaven explícitament a aquesta preservació la continuïtat en l'ús del català*⁷³. **Consegüentment a efectes oficials el castellà era la llengua de la monarquia, fos quina fos la llengua del monarca i dels seus ministres. I, de la mateixa manera, el català era la llengua de les institucions catalanes, encara que de vegades els seus representants s'expressessin, en realitat, en castellà⁷⁴.**

64. . Danielle Trudeau, *op. Cit.*, pàg. 198.

65. Joan Lluís Marfany, *La llengua maltractada*, Barcelona, 2001, pàg. 107.

66. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàgs. 107-108.

67. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàg. 109. Marfany destaca que aquesrt any el vicecanceller era el català Miquel Mai.

68. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàg. 109.

69. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàgs. 110-111.

70. Vegeu la pàg. 20 d'aquest treball.

71. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàg. 120.

72. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàg. 136.

73. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàgs. 135-136.

74. Joan Lluís Marfany, *op. cit.*, pàg. 128.

25. Occità i francès, d'una banda, i català i castellà, de l'altra, van mantenir en els inicis de l'Edat Moderna unes relacions ben diferents. Les condicions de partida eren força semblants: en tots dos casos, una llengua "oficial" de la monarquia i unes *élites* que ja eren capaces d'usar-la i que començaven, en els usos més formals, a adoptar-la. Però les llengües no tenien la mateixa significació social i, consegüentment, la persistència dels *factors objectius de comunitat* subjacents va ser molt diferent. Això és el que m'agradaria que m'expliquessin els historiadors. Tant la monarquia francesa com la monarquia espanyola eren monarquies compostes. Però des de l'entronització de l'emperador Carles, la monarquia espanyola va esdevenir, bàsicament i fins Felip II, **una monarquia universal** i aquest imperi, segons algun historiador, ha de considerar-se *por definición, un sistema anacrónico a cuya efectividad han de oponerse no solo el absolutismo monárquico, sino incluso el papado*⁷⁵. És aquest projecte imperial espanyol, tan allunyat del que a començaments del segle XVI representa el rei Francesc I de França, allò que explica que les "entitats subjacents" puguin encara resistir-se a la unificació? En tot cas, i amb això acabo, a la mateixa època en què Francesc I de França publicava l'*ordonnance de Villers-Cotterêts* (1539) i convertia, així, el francès en la llengua de l'estat, Carles V era proclamat emperador a Bolonia amb un discurs de Romolo Amaseo titulat, significativament, *De lingua latinae usus retinendo* (1530).

Josep M. Nadal, Universitat de Girona, 14-05-2003

75. Jordi Nadal, *España en su cenit (1516-1598)*, Barcelona, 2001, pàg. 15.